

53. Ermeni harfli Türkçe *Misafir Abdal* ve İstanbul folkloru açısından önemi¹**Büşranur YUCEL²**

APA: Yucel, B. (2024). Ermeni harfli Türkçe *Misafir Abdal* ve İstanbul folkloru açısından önemi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 875-886. DOI: 10.29000/rumelide.1439772.

Öz

Köklü bir dil olan Türkçe tarih boyunca pek çok alfabeyle yazılmıştır. Bu alfabelerden biri olan Ermeni alfabesini Osmanlı toplumu içerisindeki Ermeniler çok kez kullanmış ve bu alfabeyle çeşitli konularda Ermeni harfli Türkçe eserler yazmışlardır. Ermeni harfleri ile Türkçe yazılan bu eserler yazıldıkları dönemin kültürel hayatını ve dil özelliklerini anlama adına önemlidir. Bu çalışmanın amacı da Ermeni harfleri ile Türkçe yazılmış olan eserlerin Osmanlı toplumunda kültürel hayata dair de bilgiler verdiğini ortaya koymak ve İstanbul özelinde düşünürsek bu eserlerin İstanbul'un gündelik hayatını yansıtmaya adına önemine dikkat çekmektir. Bunun için makalede Dikran Krikoryan'ın Ermeni harfleriyle Türkçe yazdığı *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eseri içerik olarak incelenmiş ve bu eserin 19. yüzyıl İstanbul folklorunu belli açılardan yansıttığı tespit edilmiştir. Ayrıca makalede, 19. yüzyılın etkin yazarlarından olan Viçen Tilkiyan'ın bu eser ve yazarla olan ilişkisine de yer verilmiştir. *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserin mukaddimesini Viçen Tilkiyan yazmıştır. Bu makalede *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserin, yazıldığı dönemin sosyo-kültürel hayatı ve folklorik unsurları hakkında önemli ipuçları verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu eserin incelenmesi ile Viçen Tilkiyan hakkında yeni bilgiler ve sorular ortaya çıkmış ve bu bağlamda dönemin matbuat dünyasındaki belirsizlikler ve karışıklıklar vurgulanmıştır. Sonuç olarak bu makalede hem Ermeni harfli Türkçe eserlerin hem de Viçen Tilkiyan'ın Türk kültüründeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeni harfli Türkçe, Viçen Tilkiyan, Dikran Krikoryan, Hagop Paşayan, İstanbul folkloru

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %5

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.01.2024-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1439772

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doktora, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı / PhD, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Turkish Folk Literature (İstanbul, Türkiye), busrayucel07@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-1289-5177, **ROR ID:** https://ror.org/03a5qrr21, **ISNI:** 0000 0001 2166 6619, **Crossreff Funder ID:** 501100002657

Turkish Misafir Abdal with Armenian letters and its importance in terms of Istanbul folklore³

Abstract

Turkish, a deep-rooted language, has been written in many alphabets throughout history. Armenians in the Ottoman society used the Armenian alphabet, one of these alphabets, many times and wrote Turkish works in Armenian letters on various subjects with this alphabet. These works, written in Turkish with Armenian letters, are important for understanding the cultural life and linguistic features of the period in which they were written. The aim of this study is to reveal that the works written in Turkish with Armenian letters also provide information about the cultural life in the Ottoman society, and if we consider Istanbul specifically, to draw attention to the importance of these works in reflecting the daily life of Istanbul. For this purpose, in the article, Dikran Krikoryan's work *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi*, written in Turkish with Armenian letters, has been examined in terms of content and it has been determined that this work reflects the 19th century Istanbul folklore in certain aspects. In addition, the article also includes Viçen Tilkiyan, one of the influential writers of the 19th century, and his relationship with this work and the author. Viçen Tilkiyan wrote the introduction to the work called *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi*. In this article, it has been determined that the work called *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* gives important clues about the socio-cultural life and folkloric elements of the period in which it was written. In addition, by examining this work, new information and questions about Viçen Tilkiyan have emerged, and in this context, the uncertainties and confusions in the press world of the period have been emphasized. In addition, by examining this work, new information and questions about Viçen Tilkiyan have emerged, and in this context, the uncertainties and confusions in the press world of the period have been emphasized.

Keywords: Turkish with Armenian letters, Viçen Tilkiyan, Dikran Krikoryan, Hagop Paşayan, Istanbul folklore

Giriş

Osmanlı toplumunda farklı dil, din ve kültürden insanlar, yüzyıllar boyunca bir arada yaşamış, ortak coğrafyada ortak kültürel birikimle çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Edebiyat özelinde konuya yaklaşacak olursak bu ortak kültürel birikimin, farklı alfabelerle yazılmış Türkçe metinlere yansıdığını söylemek mümkündür. Kültürel zenginliğin bir parçası olan bu eserlerde Osmanlı toplumundaki insan ilişkileri, gündelik hayatta bir arada yaşama pratikleri karşımıza çıkar. Kaldı ki bu eserler Türkçe yazıldığı için dilin özel ve farklı kullanımları hakkında da bilgiler vermektedir.

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 5

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 10.01.2024-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439772

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Bu noktada Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış ve basılmış eserler önemlidir. Özellikle 18. ve 19. yüzyılda basma eserlerde Ermeni harfli Türkçenin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde artan yayıncılık faaliyetlerine de bağlı olarak telif ve tercüme pek çok Ermeni harfli Türkçe roman⁴ karşımıza çıkarken diğer taraftan halk edebiyatı sahasına dahil edebileceğimiz eserler yazılmış ve basılmıştır. Âşık edebiyatı sahasında ortaya koyulan ürünler ve bu edebi verimlerin yaratıcısı olarak aşuğlar⁵ hakkında M. S. Koz (1991; 1994; 1996; 2011a; 2011b) ve K. Pamukciyan'ın (2002; 2003) çalışmaları dikkat çekicidir. Yine Ermeni harfli Türkçe atasözleri (Koz, 2015; Hamarat Yardımcı, 2023a) maniler (Koz, 2014) ve fıkralar (Koz, 1994b; Koz, 1996b; Koz, 2021) da bu alanın önemli verimleridir. Bununla birlikte Hıristiyan dinine bağlı olarak üretilen dinî-tasavvufi halk metinleri içinde özellikle hagiografiler dikkat çekmektedir ki bu hagiografilerde anlatılan azizlerin Osmanlı toplumu içinde yaşayan Ermenilerin hayatında ne kadar önemli bir yeri olduğu ortadadır (Hamarat, 2021).

19. yüzyılda yazılmış Ermeni harfli Türkçe romanların da halk kültürünü yansıtmada önemini inkâr edilemez. Bu romanlar hem dönemin dil özellikleri hem de gündelik hayatı hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. P. Karakılçık'ın (2011) yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olduğu ve Hovsep Kurbanyan tarafından yazılmış olan Ermeni harfli Türkçe *İki Kapu Yoldaşları* adlı kitap, dönemin argo kullanımı hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Yine aynı yazara ait olan *Hayın Bir Adem* adlı roman ise özellikle 19. yüzyılda İstanbul'da yaşanmış bazı olayların İstanbul halkı arasında nasıl yankı bulduğunu göstermesi yönüyle âdetâ sosyal tarih örneğidir (Hamarat Yardımcı, 2023b).

Ermeniler Türkçeyi kendilerine has biçimle kullanmışlar ve yazdıkları eserlerde bu biçimi sergilemişlerdir. Çeşitli dillerden yapılan çevirilerde, gazetelerde, dergilerde ve sözlüklerde bu duruma rastlanmaktadır. Bu bağlamda imparatorluk şehri İstanbul'da çeşitli matbaalarda coğrafya, dil, din, edebiyat, müzik, tarih gibi alanlarda pek çok Ermeni harfli Türkçe eser yayımlanmıştır. Bu eserler yazıldığı dönemin özelliklerini barındıran nitelikte eserlerdir. Bunlardan biri de Dikran Krikoryan'ın (1889) *Misafır Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserdir. Bu makalede söz konusu eser İstanbul folkloru bakımından incelenmiş ve eserden bilgiler aktarılmıştır. Bu eserden yapılan birebir alıntılarda transkripsiyon alfabesi kullanılmamış, eserdeki yazım tercihlerine müdahale etmemek için de eserin dili günümüz Türkçesine yaklaştırılmamıştır.

Eser hakkında genel bilgi

Misafır Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi adlı eser, Dikran Krikoryan tarafından Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış ve 1889'da İstanbul'da, Alem Matbaası'nda⁶ basılmıştır.

Eserde insan psikolojisine ait unsurlar yoğunluktadır. Buna göre hiçbir ayırım gözetmeksizin her insanın kendine göre dertleri olabileceği ve insanların bu dertleri büyütmesinin sakıncalı olduğu bir abdal ve bir genç adamın gözünden anlatılmıştır. Bununla ilgili Viçen Tilkiyan'ın yazmış olduğu mukaddime kısmı eserin içeriğine dair genel bilgileri yansıtmaktadır:

İşbu hikâyecik dünyada derdsiz baş olmadığını tarif ile herkese cüzi bahş-ı ferahiyet ider. Çün bir kişinin gayetle sıkılıb halinden taciz olması, derdli yalnız kendisini zann itmesinden neşat ider. İnsan diğerinin malik olduğu iyiyi görebilir, ancak derdini göremez ve diğerlerin dahi derdini görüb bilmesi insanın kendi derdine cüzi hafiflik olduğu naturanın inkâr kabul itmez bir halidir. Bundan da kat-i nazar her ademin derdli salt kendisini kıyas itmesinin bir sebebi dahi diğerlerindeki küçük iyiliğin kendi gözüne büyük görünmesidir. Bu hususları biraz tafsillice bu hikâyecikte göreceyiz. Çün

⁴ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Kut, 1985; Cankara, 2011).

⁵ Âşık tarzı edebi verimler ortaya koyan Ermeni sanatkarlar.

⁶ Alem Matbaası Teotig'de Türkçe isimler kullanan, yayın hayatı kısa sürmüş matbaalar arasında gösterilmekte ve bu makaleye konu olan eserin bu matbaada basıldığı belirtilmektedir. Bk. (Teotig, 2012, s. 95).

“Misafir Abdal” bizim önümüze düşüb ve mükellef bir hanenin kapısını açıb ve bizi nice odaların içerisine girdirib beni-i ademin hepsinde dahi nice ve ne dürlü derdler bulunabildiğini bize bast u beyan idecektir. Bu vech ile bu kitabcık herkese kendi hiyyeti asliyesini gösteren bir ufacak ayine makamında olmuş olduğu için ibadullah tarafından kabuliyet bulacağını temenni iderim. Her ademe kendi cemalinin ne hiyyetde olduğunu görüb bilmek arzusu ol kadar tabii dir ki bırakalım nice zengin evlerinde ayinelere sarf olunan hisabsız meblağı en adi fukaranın kulibesinde bile bir ufacak ayine ya hiç deyil ise bir can parçası olun divardan asılı görürüz. İnşallah işbu “Misafir Abdal” indel umum hümet ve kabuliyet bulduğu halde buna emsal diger ufak risalelerin dahi teelif u tabına kabuliyetimiz olabilecektir (Krikoryan, 1889, s. 3-4).

62 sayfadan oluşan bu eserin genel olarak yıpranmış olduğu söylenebilir. Öyle ki kapak kısmı ile 57. ve 62. sayfalar arasında yırtılmalar mevcut olup sayfaların üst kısmındaki yazılar okunamamaktadır. Eserde çerçeve bir hikâye olup ilerleyen bölümlerde bu çerçeve hikâyeden cereyan eden olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylar ise *Hanenin Avlusu*, *Dudunun Odası*, *Ağanın Odası* adlı alt başlıklar altında anlatılmıştır. Bu tekniği eserin mukaddimesini yazan Viçen Tilkiyan hem *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milel*'de (Tilkiyan, 1872) hem de *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız*'da (Tilkiyan, 1868) uygulamıştır. Özellikle kendisi görünmeyip başkalarını gören kişilerin anlattıklarının eserin ana kurgusunu oluşturması noktasındaki benzerlikler, Krikoryan'ın eserinin mukaddimesini de yazan Viçen Tilkiyan'ın, diğer yazarları anlatım tekniği bakımından etkilediğini göstermektedir.

Eserin yazarı ve yazara dair ikilikler

Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi adlı eserin yazarı hakkında bazı kaynakların verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Bu kaynaklardan biri Hasmik Stepanyan'ın (2005) *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası (1727-1968)* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* Dikran Krikoryan adına değil, Hagop Paşayan adına kaydedilmiştir.

Çeşitli kütüphanelerde yaptığımız taramalar neticesinde ise *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserin Hagop Paşayan ve Dikran Krikoryan adına kayıtlı olduğu görülmüştür. Bu eser iki yazarlı bir kitap olarak karşımızda durmaktadır. Dikran Krikoryan ve Hagop Paşayan ile ilgili net bilgilerimiz şimdilik eserleri noktasındadır. Bu iki ismin *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eser dışında, arşivimizde bulunan eserlerinden bahsedilebilir.

Hagop Paşayan'ın eserleri ve sonraki basımları şu şekilde sıralanabilir:

1. Miftah ül ülum: Yani Kitabet i Osmaniyeyi Az Vakitte Öğrenmek İçin pek kolay bir usul: Cüzi Evvel: Kavaid i Türkiye, Rupen Y. Kürkcüyan Tabhanesi, 1869.
2. Miftah ül ülum: Yani Kitabet i Osmaniyeyi Usuliyetle Tahsil İçin Pek Kolay Bir Usul: Tab-ı Sani, Matbaa i Aramyan, 1873.
3. Miftah ül Ülum: Yani Kitabet i Osmaniyeyi Suhuletle Tahsil İçin Pek Kolay Bir Usul: Tab-ı Salis, Kasbar B. Kayseryan Matbaası, 1889.
4. Müntehabat ül Münşeât: Mektebler İçin, Zarkaryan Tabhanesi, 1871.
5. Müntehabat ül Münşeât İlaveli: Mektepler İçin, Matbaa i Y. Kavafyan, 1877.
6. Müntehabat ül Münşeât İlaveli: Mektepler İçin, Matbaa i Y. Kavafyan, 1884.

7. Şirin Hovsep yahut Adilin Mükâfatı, Markaryan Tabhanesi, 1879.⁷

Dikran Krikoryan'ın eserleri ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Hikâyat ı Münthabe Yahod Tohaf Eylenceli Hazır Cevab Nasihat ve Edebiyata Dair Kıssaden Hisse ve Darb ı Mesel, Nişan Berberyan Matbaası, 1890.

2. Rumca Lügat ve Usul ı mükâleme, Nişan Berberyan, Matbaası, 1893.

Misafır Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi adlı eser incelendiğinde eserin yazarının Dikran Krikoryan olduğu görülmektedir. Öyle ki eserin kapağında “Sahib ve naşir: Dikran Krikoryan” ibaresi bulunmaktadır. Eserde Hagop Paşayan adına rastlanmamıştır Bunun yerine yalnızca mukaddime kısmında bizi karşılayan başka bir isim olmuştur: Viçen Tilkiyan. Bu noktada eserin mukaddimesini yazdığı net bir şekilde görülen Viçen Tilkiyan'a yer vermek gerekmektedir.

Viçen Tilkiyan'ın hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. O, yeni yapılan araştırmalarla aydınlatılmaya çalışılan bir isimdir. Viçen Tilkiyan hakkındaki bilgilere çoğunlukla kaleme aldığı eserlerden ve Osmanlı arşiv belgelerinden ulaşılmaktadır. Ankaralı olduğu bilinen Viçen Tilkiyan, kitapçılık ve matbaacılıkla uğraşmıştır (Tilkiyan, 1870, s. 1). Bununla beraber ortaya koyduğu eserlerden hareketle hem yazar hem de çevirmen olduğu görülen Viçen Tilkiyan'ın 1865 ve 1881 yılları arasında yazın hayatında çok etkin bir isim olduğu söylenebilir. Eserlerini genellikle Ermeni harfli Türkçe olarak yazan Viçen Tilkiyan'ın henüz bilinen eserleri şunlardır: *Çoban Kızlar*, *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milel*, *Mezarlıktan Yuvarlanan Eski Kafa*, *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız*, *Şarkta Alafranka Yahut Ticaretimizin Günbegün Daralmasının Asıl Sebepleri*, *Seda-i Nahak*, *Madmuazel Amber Yahod Baloda Bir Vukuat*, *Yedi Alimler Risalesi*.⁸ Bu eserlerden *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milel* hakkında Bilal Acarözmen'in 'Aşıkla Ma'şûk Dürbünü ve Her Milletin Güzeli Metninin Çeviri Yazısı ve Eser Üzerine Yapısal Bir İnceleme (Acarözmen, 2022) başlıklı yüksek lisans tezi, *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız* hakkında Büşranur Yucel'in yüksek lisans tezi bulunmaktadır. (Yucel, 2022).

Bu eserlerin bazılarının hem Ermeni harfli Türkçe hem de Arap harfli Türkçe basıldığı ifade edilmelidir. Viçen Tilkiyan'ın *Çoban Kızlar* adlı eseriyle *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milel* adlı eseri şimdilik bu duruma örnektir. Ermeni harfli Türkçe *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milel* 1872'de yayımlanırken Arap harfli Türkçesi aynı yıl *Aşıkla Maşuk Dürbünü Her Milletin Güzeli* adıyla yayımlanmıştır. Ermeni harfli Türkçe *Çoban Kızlar* 1876'da Arap harfli Türkçe *Çoban Kızlar* ise 1877'de yayımlanmıştır. Yeni yapılan araştırmalarla bu eserlerin sayısının arttığı da görülmektedir. Ermeni harfli Türkçe *Çoban Kızlar* adlı eserinin giriş yazısında Viçen Tilkiyan, *Zevalh Kızcağaz* adlı bir eserinin olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Bundan akdem teelif-kerde-i acizanem 'ZEVALLI KIZCIĞAZ' nam kitabın ibadullah tarafından bulduğu hüsn-ü kabuliyetden teşvik olunarak bu eser-ı şakiranemin dahi neşrine cesaret iyledim.” (Tilkiyan, 1876, s. 3; Yucel, 2022, s.7). Burada oldukça dikkat çekici hususlardan biri Viçen Tilkiyan'ın eserden esere değişen müstear isimler kullanmasıdır. *Zevalh Kızcağaz* ismiyle 1291/1874 tarihli Arap harfli Türkçe bir eser bulunmaktadır. Bu eserin kapağında ise eserin T. Abdi adındaki yazara ait olduğu belirtilmiştir. T. Abdi'nin kim olduğu ve hayatı hakkında Viçen Tilkiyan gibi kesin bilgi bulunmamaktadır. Arap harfli Türkçe *Sergüzeşt-i Kalyopi*, *Seyri Servinaz*, *Gizli Sevda* ve *Zevalh Kızcağaz* adında 4 eseri olan T. Abdi'ye dair bilinenler bu eserlerden ibarettir (Yucel, 2022, s. 7).

⁷ Bu eserde Hz. Yusuf'un hayatı manzum olarak anlatılmaktadır.

⁸ Daha fazla bilgi için bkz: (Yucel, 2022, s. 3-27; Ayaydın Cebe, 2023).

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgeye göre *Sevr-i Servinaz* adlı eseri Agob adında birinin Ermeniceden Türkçeye çevirdiği belirtilmektedir.⁹ Burada Agob adıyla anılan kişinin T. Abdi olabileceği düşüncesi akla gelmektedir.¹⁰ Ermeni harfli Türkçe *Çoban Kızlar*'da bulunan mukaddime bölümü Arap harfli Türkçe *Çoban Kızlar*'da yer almadığından *Zavallı Kızcığaz* adlı eserin varlığı Ermeni harfli Türkçe *Çoban Kızlar* incelendiğinde tespit edilmiştir. Ermeni harfli Türkçe *Dürbin-i Aşk ve Mahbube-i Milet* adlı eserin yazarı Viçen Tilkiyan olarak belirtilirken Arap harfli Türkçe *Aşıkla Maşuk Dürbünü ve Her Milletin Güzel*'nin yazarının Vazi olarak geçmesi de Viçen Tilkiyan'ın bunu takma isim olarak kullandığını düşündürmektedir. Viçen Tilkiyan, *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız* adlı eserinde “*Yeni Dünya*” adında bir eser kaleme almak niyetinde olduğunu belirtmektedir. Ancak yazar, *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız* adlı eseri beğenen, seven okuyucuların *Yeni Dünya*'ya da ilgi göstermelerini beklediğini ve bu ilgi olursa onu kaleme almak istediğini belirtmektedir. Bu da onun etkili ve fazla bir okuyucu kitlesine sahip olduğunu ve okuyucularının görüşlerine değer verdiğini göstermektedir (Yucel, 2022, s. 9).

Özetle denilebilir ki yazar, Ermeni harfli Türkçe olan eserlerinde Viçen Tilkiyan ismini, Arap harfli Türkçe olan eserlerde ise kimi zaman müstear isimlerini kullanmaktadır. Bu da yazarın çeşitli alfabelerde birden fazla eser kaleme aldığını ve kullandığı isimlerin eserden esere değiştiğini göstermektedir (Yucel, 2022, s. 10). Tüm bunların yanında *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserin mukaddimesini Viçen Tilkiyan'ın yazmış olması onun hakkındaki bilgilerin artmasında önemlidir. Zira burada onun yazarlık ve yayıncılık faaliyetlerinin somut bir örneği görülmektedir. Bununla beraber eserin mukaddimesini Viçen Tilkiyan'ın yazdığı göz önünde bulundurulduğunda bu ismin yukarıda bahsedilen kaynaklarda zikredilmemiş olması ve onun yerine Hagop Paşayan'ın kullanılması, Viçen Tilkiyan'ın Hagop Paşayan adını müstear bir isim olarak kullandığı ihtimalini düşündürmektedir. Ancak bu durumun netlik kazanması için daha fazla delile ihtiyaç olduğu ifade edilmelidir.

Eserin İstanbul folklorundaki yeri

Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi, yazıldığı dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan bir eserdir. Eserde geçen olayların merkezi İstanbul Beyoğlu'dur ve eserin içerisinde İstanbul'un gündelik hayatı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bununla beraber dönemin kadın algısını, giyilen kıyafetleri, dinî motifleri, halk diliyle ilgili unsurları ve yaygın olmayan ağız özelliklerini de eserde görebilmek mümkündür.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumunu pek çok yönden etkileyen değişim ve dönüşümler görülmeye başlanmıştır. Kadının toplum içerisindeki görünümünü de bu yüzyıldan itibaren değişmiştir. Bu durum Tanzimat döneminde yazılan eserlere de konu olmuştur. Bununla ilgili olarak Mustafa Karabulut (2013, s. 52) şunları ifade etmektedir: “Tanzimat romanlarında, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına göre daha rahat davrandıkları görülür. Osmanlı kadınlarındaki saflık ve masumiyet, Batılı kadınlarda pek görülmez, aksine hürriyet adı altındaki serbestlik, çoğu zaman amacının dışına çıkarak kadını yanlış yönlere çeker.” 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda kadına olan bakışları halkı eğitme amacı taşıyan Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinin yanı sıra Hovsep Kurbanyan ve Mihran Bidar Arabacıyan'ın birlikte

⁹ Agob'a Ermeniceden Türkçeye tercüme ettiği *Sevr-i Servinaz* isimli hikâye kitabının birinci cüzünü basması için ruhsat verildiği belge: 18.10.1290 MF. MKT. Yer bilgisi:15-57.

¹⁰ Konuyla ilgili daha farklı bilgi için bkz. (Ayaydın Cebe, 2023, s.92).

yazdıkları *Hayın Bir Adem*'de, 19. yüzyılın en üretken yazarlarından olan Viçen Tilkiyan'ın eserlerinde ve bu çalışmanın ana eksenini oluşturan *Misafir Abdal*'da görebilmek mümkündür.

Özellikle *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız*'da Viçen Tilkiyan, yanlış Batılılaşma karşısında toplumun ahlaki açıdan çöküntüye uğramasına kadın-erkek ilişkileri bağlamında yaklaşır ve yanlış Batılılaşmayı bu açıdan eleştirir. Özellikle "kortezanlık" adı altında bu konuya değinen yazar, yanlış Batılılaşmanın etkisiyle toplumdaki yerleşik evlilik düşüncesinin evlilik dışı ilişkilere evrildiğine dikkat çeker, toplumun ahlaki açıdan zayıfladığını anlatır (Yucel, 2022, s. 55).

Bu noktada *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserde de Avrupa kültürünün Osmanlı toplumunu etkilediğine ve kadın algısının nasıl olduğuna dair örneklerle yer verilmiştir. Bu etkinin en net görüldüğü yer pek çok kültürün bir arada olduğu Beyoğlu'dur. Batılılaşmayla beraber toplumda meydana gelen değişimlerin net şekilde görüldüğü bir yer olan Beyoğlu, bu eserde olayların merkezi konumundadır. Çünkü olaylar Beyoğlu'nda geçmekte ve Beyoğlu'ndaki günlük yaşam hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre eserde Beyoğlu günün her vakti canlı bir yer olarak anlatılmaktadır. Özellikle akşam vakti caddelerin gaz lambalarıyla aydınlatıldığı eserde şu şekilde geçmektedir:

Yaz mevsiminde Beyoğlu'nda adet olduğu üzere bir akşam ben dahi saat iki buçuk üç raddelerinde Doğru Yol tesmiye olunan büyük caddeye teferruce çıktım. Bu vakit cadde-yi mezkûrun seyri şayan-ı temaşadır. O ulu caddenin iki tarafında sırayla parlamakda olan gazlar mahitaba vekâlet itmekdedirler. O vakit öyle gündüz gibi çokluk at ve araba patırdısı olmayub işidilen şey ancak gazların körfez şafkı sebebine gündüzkinden çok ziyade güzel görünen ve kol kola takmış volta vurub geçen dilberlerin hafif rüzgâr misillu, misolarının sürünmesinin sesidir... (Krikoryan, 1889, s. 5).

Bu ışıltılı yerde kadınların ve erkeklerin güzel kıyafetler giyerek gezindikleri görülmektedir. Beyoğlu'nun özellikle kadınlar açısından diğer semtlere göre rahatça gezip dolaşabildikleri bir yer olduğu söylenebilir. Burası kadınların boyalar sürerek ve peruk takarak gezindiği ve adeta kendilerini gösterdikleri yer olarak tasvir edilmiştir:

...küme küme süslü dilberleri gösterib bunları görüyor musun, dedi. Bunların kimisi üç saatdan beru, kimisi beş saatdan beru ve kimisi ihtimaldir irkenden beru kendilerini bu hiyyete sokub kendiler gibi insan karındaşlarını aldatmak için ayineler karşısında dürlü hiyle ve yalanlar düşünüb boyalar sürünmüşlerdir ve acayibi şurasındadır ki bunları seyr idenler dahi bunun böyle olduğunu bilerek bunlara can u dilden ah i vahlar itmekdedirler. O ise eger sahihine bakılacak olur ise o ah u vahların onda birisi bunların malike bulunduğu güzelliye ise dokuzu hiç şübhesiz mağazalardaki kumaşlara, perukerlerdeki saçlara, hafır şapkalara, yapma çiçeklere ve tuhafıcılardaki diger oyuncaklardır... (Krikoryan, 1889, s. 7).

Eserde Beyoğlu esas mekân olarak anlatılmaktadır fakat İstanbul'da Beyoğlu dışındaki eğlence ve mesire alanlarının varlığından da bahsedilmektedir. Sahilhanelerden çıkıp kayıklarla gezmek; ağaçlar ve çiçeklerle dolu, bülbül ötüşlerinin duyulduğu, ağzından sular akan aslan heykellerinin olduğu bahçelerde kadınlarla dolaşmak buna örnek olarak verilebilir:

...hani ya şöyle konaklarda şiddet-i şitaden bi-haber döşenmiş ve zobalar yanmış odalarda hisabsız servet u varyet içinde ve yaz gelmekte gâh çifte atlı faytonlara yahod insan elleri üzerinde gezib eylenmek gâh canfes şilteler döşenmiş kayıklara rakiben sahilhanelere gidüb ruy-i deryaye nazarendaz olan envayi eşcar u şuküfelerle memlu bağçelerde altun arslan ağzlarından sular ceryan itdiyi ve andeliblerin dilküşa avazi çalgıların sesine karşıdığı yerde hürr-i melek gibi duduyu yanına alıb oturmak nerede... (Krikoryan, 1889, s. 8).

Tüm bunların yanında Batılılaşmadan bağımsız olarak bu eserde genel olarak kadınlara olumsuz bir bakışın olduğu da dikkat çekmektedir:

Bunların fikri sebep denilen şeyi alamaz. Beynlerinin bu tarafı boşdır. Bunlardan birisine ma..remane desen ki şu senin herkes güzelliğine hayran olsun deyu arzu itdiyinin sebebi nedir deyu, hiç ne olacak işte kendusi sebebdır der. Karılarda bu nafilelik galiba şunun için olmuş olalı ki bunlar tabiatın kendilerine güzellikden maada bir şey ihsan itmemiş olduğunu gizli bir tabii duygu ile bilub ve diger taraftan kesh ı şeref idecek bir şeye malike olmadıklarını derk idüb bu nafile ve divanece sebebsiz bir şeref ile gönüllerini eyelendiriyorlar. Lakırdımı şuraya getireceyim ki bu dudu tabiatdan bu derece güzelliğe malike bulunmuş iken hüsnüne hayran olub güzelliğini medh u sena itsin deyu arzulediyi ağasının beyhude telaşları sebebine pek nadir odasına gelebilmesi ve gelse dahi yüzüne bile bakmaması dudunun hakkına dünyada bulunan derdlerin en büyüydür. (Krikoryan, 1889, s. 40-41).

Ayrıca eserde yer alan iki tipten bahsedilebilir. Bunlardan biri Abdal diğeri ise besleme tipidir. Abdal tipi eserde “Abdal Baba” olarak anılmaktadır ve bu tip Türk kültüründeki veli tipine benzemektedir. Ahmet Yaşar Ocak Allah dostu olarak bilinen velinin benliğini Allah'ta yok etmek suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler izhar edebilen büyük insan manasını aldığını ifade etmektedir (Ocak, 2010, s.1). Velilerin geleceği görmesi, insanları uarması, kimsenin görmediğini görmesi, keramet göstermesi ve dağ gibi yerlerde olması gibi özellikleri bulunmaktadır. Bu inanışın benzerinin Ermenilerde de var olduğu görülmektedir. Bu durum eserde şu şekilde geçmektedir: “Terk i dünya idüb dağlarda ve mağaralarda ömr geçirene lisan-ı Türki'de ‘abdal’ dinur ki Ermenice ‘cknavor’ dimekdir.” (Krikoryan, 1889, s.5).

Ben bugün bu memleketde misafirim ve kadimi burada kalmak dahi benim için muhal kabilindendir. Çün benim gözüm ile bakıldıkda şu sizin sakın olduğunuz dünyada yalandan gayru şey göremem ve bir doğru âdem hakkına ise yalan gibi ezab olamaz. Fakat işbu bir gün misafirliyim dahi sebebsiz deyildir. Dünya bir düman kaplamış ovadır ki içindekiler hiçbir şeyi göremez. Amma biz yokardan dağdan görürüz ve eger bazen böyle benim gibi abdallar zuhr idüb cins-i beşere yağışlıklarını haber vermeyecek olur isek dünya adeta tımarhane hiyyeti kesh ider dedi ve badehu ilave idüb ister misin ki bu dediyimin bir ufacak isbatını şimdi sana şuracıkda göstereyim... (Krikoryan, 1889, s.6).

Bu duruma bir başka örnek ise şu şekildedir:

İşte şimdi artık ben geldiğim dağa gideceyim ve bundan ziyade durmayı dahi istemem. Çün ne kadar olsa ben dahi cins i beşerden birisi olmuş olduğum için dünyanın illeti olan yalancılık ihtimaldır bana da bulaşır. Bunu deyub kolumdan tutdu ve beni hanenin kapusından dışarı çıkarub Abdal görünmez oldu (Krikoryan, 1889, s.62).

Besleme tipi ise eserde zenginliği belirtmek üzere yer almaktadır. Tanzimat romanlarında yer alan beslemelerin zengin konaklarında yardımcılık gibi görevleri bulunmaktadır. Bu eserde de zenginliği belirtmek üzere bir konakta üç beslemenin varlığından bahsedilmektedir. Burada kıyafetin hiyerarşik bir düzen içerisinde sembolleştirildiğine statü ayrımındaki rolüne dikkat çekilebilir. Öyle ki eserde beslemelerin besleme oldukları kıyafetlerinden anlaşılmaktadır.

Odanın iki tarafında gümüş sandaliyeler atılmış ve karşı tarafında pencirenin önünde üç tane gayet dilber ve fidan boylu kızlar oturmakta idiler. Mezkür odanın tezyinatına nazaren her ne kadar dudunun odası bu itikadına zahib oldum ise de mezküre kızların hiyet u elbiselerinden besleme olduklarını fark itdim. Mezkürelere birisinin başı açık olub ve kumral saçları örülmemiş olarak annından iki tarafa bölünmüş idi. Diger ikisinin başında fotoz olub birinin saçları örülmüş olarak yazma ile beraber bağlanmış idi (Krikoryan, 1889, s. 17-18).

Evin hanımının ise kıyafetinin süslü olduğu ve detaylı olarak anlatıldığı görülmektedir:

Başı açık olub annında yarım ay şeklinde elmas çelen, saçların yarısı burma burma arkaya atılmış ve diger nısıf iki taraftan yanakların üstünden enib ak gerdenin üstünde birbirlerine kavuşurlar idi. Kulakda pırlanta küpeler, parmaklarda yakut zümrüd yüzükler parlamakta idi. Boyu ince fidan gibi olub belini elmaslar döşenmiş, bir altun kulak sıkıştırmakta idi. Giydiği fistan kar gibi beyaz ve ince tülden olub sık sık elmasdan çiçekler işlenmiş idi. Fistanın altında keza bir tül miso odanın yarısına kadar serpilmiş ve eteklerinde uçları elması sırma saçaklar sallanmakta idi (Krikoryan, 1889, s. 20-21).

Eserde Türkçenin kullanılma biçimi de en dikkat çeken unsurlardandır. Öyle ki eserin Ermeni harfli Türkçe olduğu ve yazarının Ermeni olduğu dikkate alındığında Ermenilerin Türkçeyi kendilerine has söyleyiş şekilleri ile kullandıkları söylenebilir (Hamarat Yardımcı, 2023b, s. 1611). Bu noktada eser yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtmaktadır. “Fırlanmak”, “körlemek”, “yürüdükcez” gibi ifadeler bu duruma örnek olarak verilebilir:

Avlunun odası öyle kar gibi beyaz ve cilalı mermer taş idi ki **yürüdükcez** insanın tasviri dahi taşların altından tepir aşağı yürüyor görünür idi. (Krikoryan, 1889, s. 10)

Gözümü açıb aklım başıma geldi ise bulunduğum tehlikeyi hiss ederek gözümü kapayıb doğru oda kapusından dışarı **fırlanmaya** bakdım. (Krikoryan, 1889, s. 18)

Ayrıca eserdeki tellal kavramına da yer verilebilir. Zira bu kavram Viçen Tilkiyan'ın *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız* adlı eserindeki aynı kavram alanı içerisinde yer almaktadır. Öyle ki her iki eserde de tellal, gerçek anlamının dışında yani kadın pazarlayan kişi anlamında kullanılmıştır:

Dide-yi beni-i adem iktizasınca ben dahi mağazalardaki dürlü mataları arkalarına vurub sokaklarda gezdiren bu güzel tellalların seyrine dalmışdım. (Krikoryan, 1889, s. 5)

Anlatımı kuvvetlendirmek üzere atasözü ve deyimlerin eserin pek çok yerinde kullanıldığını söylemek de mümkündür. Bu kullanımlardan bazıları şu şekildedir:

O öyle bir hiylebaz felekdir ki ademin gözüne büyük bir hurdezin geçirib **pire kadar iyiliyi deve kadar gösterir**. (Krikoryan, 1889, s.9)

Gördün mi şimdi felek kendi **pire kadar iyiliğini uzakdan deve kadar gösterir** der isem hakkım var mıdır? (Krikoryan, 1889, s. 14)

Çün **senin gözün dünya dümanı ile körlanmış olub** bu dediklerimi sen göremezsın. (Krikoryan, 1889, s. 9)

Fakat ben onları ayıblamam çün onların evvela **dünya dümanı ile fikirleri kör olmuşdır**. (Krikoryan, 1889, s. 26)

Dimek ki siz hatasına **tövbe Allah mısınız ki** bunca dehrlerden sonra gelecekleri dahi kayırabilmekte geziyorsunuz. (Krikoryan, 1889, s.27)

Müsibetlu derd u mihnet pırlantaların arasından **örfülü lehçesini**¹¹ göstermeye başladı. (Krikoryan, 1889, s.30)

...güzelliyi bir ise bin gösteren süslü kibar dudularını **paha yetişmez** çifte atlı faytonlardan enib insan elleri üzerinde ayakları yere deymeden böyle bir izzet u ikram ile havada uçurulduklarını gördüyümde ne mutlu şu duduya ve daha ne mutlu böyle dudunun ağasına der idim. (Krikoryan, 1889, s.32)

Bu cihande öyle bir hal daha vardır ki **derd derdi bastırır**. (Krikoryan, 1889, s. 36)

Haber ağnamaz **dalgalar kıçdan girib başdan çıkıyor**. (Krikoryan, 1889, s.38)

Ve sizin yalana alışmış dünyanın ehallerinin indinde darb ı mesel olduğu üzere bunlar **fukara tesellisidir** deyen dahi olacaktır. (Krikoryan, 1889, s. 61)

Dikran Krikoryan, *Misafır Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserinde dönemin Beyoğlu hayatı, kadın erkek ilişkileri, toplumda belli bir inancı yansıtan abdal/cknavor tipi, Osmanlıda belli bir dönem evlerde rastlanan besleme tipi ve beslemelik hakkında bilgiler aktarmaktadır. Bu örneklerde görüldüğü gibi eserde dönemin dil özelliklerine dair bilgiler de bulunmaktadır.

¹¹ Kötü söz.

Sonuç

Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi adlı eserin yazarının Dikran Krikoryan olduğu, mukaddime kısmını yazanın ise Viçen Tilkiyan olduğu eser incelendiğinde görülmüştür. Bu iki yazarın beraber hareket ettikleri açıktır. Viçen Tilkiyan'ın kaleme aldığı eserlerde görülen anlatım tarzının Dikran Krikoryan tarafından da benimsemiş olması ise dikkat çekicidir. Bu durum Viçen Tilkiyan'ın üslubu ile döneminde etkili olduğunu göstermektedir.

Makalede incelemiş olduğumuz *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı eserle birlikte Viçen Tilkiyan hakkındaki bilinmezliklere bir yenisi daha eklenmiştir. Bu eserin mukaddimesini yazan kişi olarak eserde Viçen Tilkiyan'ın, eseri yazan kişi olarak da Dikran Krikoryan'ın adının geçmesine rağmen Hagop Paşayan eserin ortak yazarı olarak neden kayıtlara geçmiştir ve Hagop Paşayan kimdir? Ayrıca bazı kataloglarda bu eser kaydedilirken Viçen Tilkiyan adına neden hiç yer verilmemiştir ve onun yerine Hagop Paşayan – eserin herhangi bir yerinde böyle bir isim hiç karşımıza çıkmazken – adı yer almaktadır? Aslında bütün bu soru işaretleri ve Viçen Tilkiyan ile ilgili belirsizlikler 19. yüzyılda Ermeni harfli Türkçe eserlerin gerek basılması gerekse sonrasında katologlanması sırasında ne kadar büyük bir karışıklığın bulunduğunu göstermektedir. Viçen Tilkiyan özelinde gördüğümüz gibi Ermeni yazarların kimi zaman aynı eserin Ermeni harfleri ile basımında farklı Arap harfleri ile basımında farklı isimler kullanması bu karışıklık ve belirsizliği daha da büyütmektedir. Sonuç olarak Ermeni harfli Türkçe bu tür eserlerin incelenmesi ile matbuat dünyasındaki bu karışık ve belirsizlikleri sebepleri ve işlevleri ile ele alacak çalışmalar için önemli veriler sunacaktır.

Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi 1800'lü yıllarda İstanbul'daki gündelik ve kültürel hayatı, Batılılaşmanın toplum hayatına etkileri, Osmanlı toplumundaki kadın-erkek ilişkileri, aile hayatı, toplumun kadına bakışı noktalarında bilgi vermektedir. Eserde anlatılan olayların merkezi Beyoğlu'dur. Bu yüzden de bu eser İstanbul folklorunun tespiti için önem arz etmektedir. *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi* adlı bu esere dönemin panoramasını gösterdiği için dönem eseri denebilir. Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış *Misafir Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi*'nde dilin kullanım şekilleri yer yer kendine özgü anlatım kalıplarıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu durum hem Türkçenin zenginliğini göstermektedir hem de Ermenilerin Türkçeyi kullanma biçimlerini yansıtmaktadır. Eser bir açıdan İstanbul folklorundaki unsurlara yer vermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Acarözmen, B. (2022). 'Âşıkla Ma'şûk Dürbünü ve Her Milletin Güzeli Metninin Çeviri Yazısı ve Eser Üzerine Yapısal Bir İnceleme. (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayaydın Cebe, G. Ö. (2023). Viçen Tilkiyan Hakkında Bilgilerimize Ekler ve Osmanlı Edebiyat Piyasasında Taktikler. *Nesir: Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (4). 71-109.
- Cankara, M. (2011). İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarih yazımında Konumlandırılmak. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamarat, Z. (2021). Ermeni Harfli Türkçe Bir Hagiografi: Ömr-i Evliya. *Türkistan'dan Balkanlara Türk Sufizmi İçinde* (321-344). (Ed. Alishik, G. S.). İstanbul: Paradigma Akademi.
- Hamarat Yardımcı, Z. (2023a). Ermeni Harfli Türkçe Atasözleri ve Deyimler İhtiva Eden Üç Kitap. *Türkiyat Mecmuası*. 33(2). 881-911.

- Hamarat Yardımcı, Z. (2023b). Hovsep Kurbanyan'ın Romanlarının ve Katkıda Bulunduğu Eserlerin Türk Kültürü İçindeki Yeri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 16(44). 1606-1627.
- Karabulut, M. (2013). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Tematik Bir İnceleme. *Erdem*. (64). 49-69.
- Pınar Karakılıç, Hovsep H. Kurbanyan'ın "İki Kapu Yoldaşları Yahod Hakkı Adaletin Zahiri"si, 1885, İkinci Cilt, (İnceleme, Ermeni Harfli Türkçe Metin, Dizin). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Koz, M. S. (1991). 19. Yüzyıl Aşuğlarından Nami ve Divançesi. *IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri*. Eskişehir: T. C. Eskişehir Valiliği Yayınları. 231-235.
- Koz, M. S. (1994a). 19. Yüzyıl Aşuğlarından Nâmî'nin İstanbul Destanı. *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı İçinde* (272-282). (Hzl. Alptekin, A. B.). Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- Koz, M. S. (1994b). Ermeni Harfleriyle Türkçe Nasreddin Hoca. *Müteferrika: Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*. (2). 103-133+I-XVI.
- Koz, M. S. (1996a). 19. Yüzyıl'dan Üç Aşuğ: Bîdârî, Serverî ve Nâmî. *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri*. (Cilt 2). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 25-29.
- Koz, M. S. (1996b). Ermeni Harfleriyle Türkçe Nasreddin Hoca II. *Nasreddin Hoca'ya Armağan İçinde* (205-210). (Hzl. Koz, M. S.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Koz, M. S. (2011a). 19. Yüzyıl Ermeni Aşuğlarından Mizahi Destanlar. *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jewa and Greek-Speaking Muslims and Catholics in The Ottoman Empire İçinde* (125-145). (Ed. Balta, E.- Ölmez, M.). İstanbul: Eren.
- Koz, M. S. (2011b). 19. Yüzyıl Aşuğlarından Fütühî'nin Yaratılış Destanı. *Yücel Dağh Anısına İçinde* (354-375). (Hzl. Balta, E. vd.). İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Koz, M. S. (2021). Ermeni Harfleriyle Türkçe Nasreddin Hoca III: 19. Yüzyılda Bir Halk Şairinin Yazıp Yayımladığı Ermeni Harfleriyle Türkçe Nasreddin Hoca Kitabı. *Doğan Kaya Armağanı: 70. Yaş Hatırası İçinde* (803-826). (Cilt 2). (Ed. Yılmaz, S. S. vd.). Sivas: Vilayet Kitabevi.
- Koz, M. S. (2014). *Gül Ağacı Boy Vermez: Ermeni Harfli Türkçe ve Ermenice Maniler*. İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Koz, M. S. (2015). Ermeni Harfli Bir Türkçe Yazma Mecnûadan Atasözü ve Deyimler. *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*. (XLIV). 285-318.
- Krikoryan, D. (1889). *Misafır Abdal Yahod Dünyada Derdsiz Olmanın Çaresi*, İstanbul: Alem Matbaası.
- Kut, T. (1985). Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Konuları I-Victor Hugo'nun Mağdurin Hikayesinin Kısalmış Nüshası. *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. (Cilt I, II. Türk Edebiyatı). 195-214.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar: Ermeni Harfli Türkçe Metinler*. (Cilt 2). (Hzl. Köker, O.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Pamukciyan, K. (2003). *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar: Biyografileriyle Ermeniler*. (Cilt 4). (Hzl. Köker, O.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Stepanyan, H. (2005). *Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Teotig, (2012). *Baskı ve Harf: Ermeni Matbaacılık Tarihi*. (Çev. Malhasyan, S. - İncidüzen, A). İstanbul: Bırzamanlar Yayıncılık.
- Tilkiyan, V. (1294 H.). *Çoban Kızlar*. İstanbul: İzzet Efendi Matbaası.
- Tilkiyan, V. (1876). *Çoban Kızlar*. İstanbul: S. G. Bardizbanyan ve Şirket.
- Tilkiyan, V. (1872). *Dürbin-i Aşk Mahbube-i Mîlel*. (Cilt 3-4). İstanbul: Y.K. Tozleants.

Tilkiyan, V. (1868). *Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız*. İstanbul: Vezir Han.

Tilkiyan, V. (1870). *Mezarlıktan Yuvarlanan Eski Kafa*. İstanbul: Mühendisyan Matbaası.

Yucel, B. (2022). Ermeni Harfli Türkçe Gülinya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız Adlı Eserin Halkbilimsel Açıdan Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.